

Ξενάγηση του Συνδέσμου Συριανών στη Ρωμαϊκή Αγορά

Κείμενο: Χρήστου Θανόπουλου

Φωτογραφίες: Νινέττας Κοντογεώργη, Χρήστου Θανόπουλου

Το Σάββατο 15 Ιουνίου 2024, μια παρέα φιλόρχαιων φίλων και μελών του Συνδέσμου Συριανών, παρακολούθησαν ξενάγηση στον αρχαιολογικό χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς. Ξεναγός μας ο Δρ. Αρχαιολογίας κ. Μάριος Μυλωνάς. Λόγω του καύσωνα που επικρατούσε στην Αθήνα εκείνες τις ημέρες, αποφασίστηκε η ξενάγησή μας να γίνει τις απογευματινές ώρες.

Η Αρχαία Αγορά της Αθήνας, εκεί όπου βρίσκεται η Στοά του Αττάλου και το Ηφαιστείο (Θησείο), συγκέντρωνε αρχικά όλες τις δραστηριότητες του Αθηναϊκού Άστεως (θρησκευτικές, αθλητικές, πολιτικές, δικαστικές, εμπορικές). Για την εξοικονόμηση πολύτιμου χώρου, λόγω των αυξανόμενων αναγκών σε νέα κτίρια, η Αγορά άρχισε σταδιακά να αποσυμφορείται από τις λειτουργίες της. Η Εκκλησία του Δήμου μεταφέρθηκε στην Πνύκα, ενώ στα χρόνια του Περικλή, για τη διεξαγωγή δραματικών και μουσικών αγώνων, κτίστηκαν το θέατρο του Διονύσου και το Ωδείο του Περικλή στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης. Τον 4^ο αι. π.Χ., επί Λυκούργου, η διεξαγωγή των αθλητικών αγώνων μεταφέρθηκε στο Παναθηναϊκό Στάδιο και των ιππικών αγώνων στον Παλαιό Ιππόδρομο, στην περιοχή του σημερινού Νέου Φαλήρου. Στην ελληνιστική περίοδο οικοδομήθηκαν η Μέση και Νότια Στοά, το Μητρώον και η Στοά των Αττάλου, στην περίμετρο της ακανόνιστης πλατείας της Αγοράς. Στη μακρά περίοδο της ρωμαϊκής κυριαρχίας, ο χαρακτήρας της Αγοράς ως διοικητικού κέντρου χάνεται, ενώ κτίζονται το Ωδείο του Αγρίππα (όπου λάμβαναν χώρα πλέον οι συναυλίες) και ο ναός του Άρεως (5^{ου} αι. π.Χ.), ο οποίος μεταφέρθηκε από τις Αχαρνές στην Αθήνα.

Για τις εμπορικές συναλλαγές οι Ρωμαίοι κτίζουν μια νέα Αγορά, τη Ρωμαϊκή Αγορά, 100 μ. ανατολικά της Αρχαίας, αποτελούμενη από ένα ορθογώνιο κτίριο διαστάσεων 111 x 98 μ., με μεγάλη υπαίθρια αυλή, που περιβάλλεται από στοές με ιωνικό περιστύλιο, στο πίσω μέρος του οποίου υπάρχουν καταστήματα, αποθήκες και γραφεία. Η κιονοστοιχία του περιστυλίου είναι διπλή (ιωνική και δωρική) προς την πλευρά της Ακρόπολης (νότια πλευρά). Εδώ εντοπίζονται και μεταγενέστεροι (βυζαντινοί) καμαροσκέπαστοι-θολωτοί τάφοι. Κατασκευάστηκε μεταξύ 19 – 11 αι. π.Χ. Το ένα πρόπυλο στη δυτική πλευρά είναι δωρικό, από πεντελικό μάρμαρο. Κατασκευάστηκε με τις δωρεές του Ιούλιου Καίσαρα και του Αυγούστου, είναι γνωστό ως Πύλη της Αρχηγέτιδος Αθηνάς (πρώτη αρχηγό ή πρώτη ιδρύτρια της πόλης) και αφιερώθηκε στη θεά από τον Δήμο των Αθηναίων, επί άρχοντος Νικίου (11/10 αι. π.Χ.). Αυτή είναι η κύρια είσοδος, η οποία βρισκόταν στο τέλος πλακόστρωτης οδού που ξεκινούσε από την Αρχαία Αγορά, ανάμεσα στη Στοά του Αττάλου και τη Βιβλιοθήκη του Πανταίνου. Το δεύτερο πρόπυλο βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της Αγοράς και είναι ιωνικό με αρράβδωτους κίονες από γκρίζο μάρμαρο Υμηττού. Ένα στενό κλιμακοστάσιο στο μέσον της νότιας οδού, ανατολικά της κρήνης που υπήρχε εδώ, οδηγούσε σε μια άλλη μικρή είσοδο, ψηλά, πάνω από τον

αναλημματικό τοίχο, στο δρόμο που περνούσε από το σημείο αυτό ή οδηγούσε σε όροφο της στοάς (ίσως το Αγορανομείο). Επί αυτοκράτορα Αδριανού (117–138 μ.Χ.) η αυλή πλακοστρώθηκε. Τότε τοποθετήθηκε στην κεντρική θύρα του δυτικού πρόπυλου και η επιγραφή με το ψήφισμα του Αδριανού, που ρύθμιζε τις φορολογικές υποχρεώσεις των λαδέμπορων.

Ανατολικά της Ρωμαϊκής Αγοράς (τέρμα οδού Αιόλου), σε ψηλότερο επίπεδο βρίσκονται τρία άλλα κτίρια. Το λεγόμενο «Αγορανομείο» (1^{ος} αι. μ.Χ.), έδρα των αρχόντων που έλεγχαν την αγορά. Η ταύτιση σήμερα δεν είναι αποδεκτή. Σώζονται το πλατύ κλιμακοστάσιο, η πρόσοψή του με τρεις τοξωτές θύρες και τμήματα του βόρειου και νότιου τοίχου. Η επιγραφή στο επιστύλιο της πρόσοψης αναφέρει ότι ήταν αφιερωμένο στην Αθηνά Αρχηγέτιδα και τους σεβαστούς θεούς.

Το σημαντικότερο και εντυπωσιακότερο κτίριο του αρχαιολογικού χώρου, το οποίο βρίσκεται βόρεια του ανατολικού προπύλου, δίπλα στο «Αγορανομείο», είναι το «Ωρολόγιο» του Ανδρόνικου Κυρρήστου ή Πύργος των Ανέμων (Αέρηδες), συνδυασμός ανεμοδείκτη, ηλιακού και υδραυλικού ρολογιού. Συγκέντρωνε όλα τα τεχνολογικά επιτεύγματα της εποχής, όσον αφορά τη μέτρηση του χρόνου. Κατασκευάστηκε τον 1^ο αι. π.Χ. από τον αστρονόμο Ανδρόνικο από την Κύρρο της Μακεδονίας ή της Συρίας (πόλη που ίδρυσαν οι Μακεδόνες Σελευκίδες). Είναι άγνωστο ποιος χρηματοδότησε την κατασκευή του ρολογιού, είτε ο Ανδρόνικος Κύρρηστος είτε κάποιος ευπατρίδης. Πρόκειται για έναν οκταγωνικό πύργο από πεντελικό μάρμαρο, πάνω σε βάση με τρεις βαθμίδες. Μόνο η θεμελίωση είναι φτιαγμένη από πωρόλιθο. Έχει κωνική (πυραμιδοειδή) στέγη, με μαρμάρινα κεραμίδια αρχικά, (αργότερα κεραμικά), ένα κυλινδρικό πρόσκτισμα στη νότια πλευρά και δύο πρόπυλα. Το ρολόι κατασκευάστηκε για τις ανάγκες του εμπορίου, έτσι ώστε να δείχνει την ώρα, μέρα – νύχτα και όλες τις εποχές του χρόνου. Στην κορυφή της στέγης ένας χάλκινος περιστρεφόμενος ανεμοδείκτης, με τη μορφή του Τρίτωνα (μυθικού πλάσματος που ήταν μισός άνθρωπος και μισός ψάρι), έδειχνε την κατεύθυνση των ανέμων. Ο ανεμοδείκτης δεν σώζεται. Οι άνεμοι προσωποποιημένοι, απεικονίζονται ανάγλυφοι στο επάνω μέρος, κάθε πλευράς του οκταγώνου και αντιστοιχούν στις οκτώ βασικές κατευθύνσεις των ανέμων. Τα ονόματά τους είναι χαραγμένα κάτω από το γείσο: Βορέας, Καικίας (ΒΑ άνεμος, ο Γρέγος), Απηλιώτης (Ανατολικός), Εύρος, Νότος, Λιψ (ΝΔ άνεμος, ο Λίβας), Ζέφυρος (δυτικός άνεμος, ο Πουνέντες), Σκίρων (ΒΔ άνεμος, ο Γαρμπής), (ΝΑ άνεμος, ο Λεβάντες). Ο καθένας τους εικονίζεται με τα χαρακτηριστικά των καιρικών φαινομένων που προκαλεί. Έτσι ο Βορέας εικονίζεται με βαριά ρούχα να φυσάει δυνατά μια μπουρού (μεγάλο κοχύλι), ο Νότος με ελαφρά ρούχα κρατάει μια στάμνα που στάζει νερό, για τη βροχή που φέρνει, κ.λπ. Οι μορφές ήταν χρωματισμένες.

Σε κάθε πλευρά, κάτω από τις παραστάσεις των ανέμων, είναι χαραγμένες ακτίνες ηλιακών ρολογιών, πάνω στις οποίες σιδερένιες ράβδοι, τοποθετημένες στις γωνίες του πύργου, έριχναν τη σκιά τους. Έτσι οι οκτώ πλευρές του πύργου λειτουργούσαν

ως ηλιακά ρολόγια. Το ηλιακό ρολόι δείχνει επίσης το θερινό και χειμερινό ηλιοστάσιο. Το καλοκαίρι μια ώρα έχει 74 λεπτά και το χειμώνα 45 λεπτά. Στο εσωτερικό του κτιρίου λειτουργούσε υδραυλικό ρολόι, το οποίο έδειχνε την ώρα ακόμα και τις συνεφιασμένες μέρες ή στη διάρκεια της νύκτας. Λειτουργούσε με νερό που κατέβαινε μέσω σωλήνων από την πηγή Κλεψύδρα της Ακρόπολης και τροφοδοτούσε ημικυλινδρική δεξαμενή, στο εξωτερικό του κτιρίου. Ο υδραυλικός μηχανισμός μέτρησης του χρόνου στηριζόταν σε οπή, στο κέντρο του δαπέδου, στο εσωτερικό του κτιρίου και περιλάμβανε δύο δοχεία, που είχαν σταθερή ροή νερού, από το ένα δοχείο στο άλλο, ρυθμιζόμενη με πλωτήρα (φλοτέρ) και αλυσίδα. Το γέμισμα του άδειου δοχείου ολοκληρωνόταν σε 24 ώρες, κατόπιν άδειαζε για να ξαναγεμίσει στις επόμενες 24 ώρες. Με κάποιες χαράξεις, πιθανόν και με τη βοήθεια ενός δείκτη που ανέβαινε μαζί με τη στάθμη του νερού, μπορούσε κανείς να πληροφορηθεί την ώρα.

Το κτίριο διατηρήθηκε ακέραιο, λόγω της συνεχούς χρήσης του ανά τους αιώνες. Την παλαιοχριστιανική εποχή, ίσως είχε μετατραπεί σε βαπτιστήριο και αργότερα σε χριστιανικό ναό. Υπάρχουν πολλά κατάλοιπα τοιχογραφιών. Ο θόλος εσωτερικά είναι χρωματισμένος με βαθύ κυανό χρώμα (έναστρος ουρανός), ενώ ζωγραφιστά ανθέμια και μαϊάνδρος περιτρέχει το εσωτερικό του μνημείου, κοντά στην οροφή. Η χρήση του ναού επιβεβαιώνεται από τα ίχνη τοιχογραφιών του Επιτάφιου Θρήνου (άγγελος με σταυρό), των Αγίων Γεωργίου και Δημητρίου, ενώ ο Αναστάσιος Ορλάνδος (1887-1979), εντόπισε χαμηλά-περιμετρικά, πλοία του 3^{ου}-4^{ου} αι. μ.Χ. Επί Τουρκοκρατίας, χρησιμοποιήθηκε ως «παρεκκλήσι» του Μεντρεσέ (τουρκικού ιεροδιδασκαλείου), που υπήρχε απέναντι από την δευτερεύουσα (βορεινή) είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Τότε δημιουργήθηκε το μιχράμπ (μουσουλμανικό ιερό). Τον 18^ο αιώνα, όταν το Ρολόι έγινε «ο τεκές του Μπραϊμη» (τόπος προσευχής), του Τάγματος των Μεβλεβί μοναχών, το στόλιζαν με πράσινες σημαίες και άλλα ιερά σύμβολα του Μωάμεθ. Εδώ κάθε Παρασκευή λάμβανε χώρα ο τελετουργικός χορός (σεμά) των στροβιλιζόμενων δερβίσηδων, οι οποίοι έπεφταν σε έκσταση, προσπαθώντας να ενωθούν με το «θείο». Ο Έλγιν αποπειράθηκε να αποσυναρμολογήσει το Ρολόι και να το αποσπάσει, όμως τον εμπόδισαν με κάθε τρόπο οι Τούρκοι. Το μνημείο περιγράφουν ο Φραγκισκανός μοναχός Urbano Dalefosse Bolzanio (15^{ος} αι.) και ο Οθωμανός περιηγητής-χρονογράφος Εβλιά Τσελεμπί (17^{ος} αι.).

Βορειοδυτικά του Πύργου των Ανέμων, βρίσκονται τα ερείπια των Βεσπασιανών (δημοσίων αποχωρητηρίων), ορθογώνια αίθουσα, με θρανία στις πλευρές και στενό προθάλαμο ανατολικά. Οι χρήστες του αποχωρητηρίου κάθονταν ο ένας δίπλα στον άλλον, κάνοντας συζητήσεις, ενώ τρεχούμενο νερό απομάκρυνε τα λύματα.

Στο Ρολόι του Ανδρόνικου Κυρρήστου έγινε περιόδεση το 1877, με επίβλεψη του Παναγιώτη Ευστρατιάδη (1815-1888). Έχει διατηρηθεί η πήλινη κεράμωση της στέγης. Στην επισκευή προ του 1981, προστατεύτηκαν οι αρμοί με τσιμεντοκονίαμα. Στην τελευταία συντήρηση του κτιρίου, με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ 2013-2015, έγινε

εκτεταμένος καθαρισμός, περίδεση της στέγης με ανοξειδωτο σύρμα, τοποθετήθηκαν σύνδεσμοι πιτανίου, φύλλο μολύβδου κάλυψε τη σίμη στέγης, κ.α.

Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς καταστράφηκε η Ρωμαϊκή Αγορά. Μετά την επιδρομή των Ερούλων το 267 μ.Χ. και τον περιορισμό της πόλης μέσα στο υστερορωμαϊκό τείχος, το εμπορικό και διοικητικό κέντρο της πόλης μεταφέρθηκε από την Αρχαία στη Ρωμαϊκή Αγορά και τη Βιβλιοθήκη του Αδριανού, όπου συνέχισε να βρίσκεται έως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Με την πάροδο των ετών, ο χώρος προσχώθηκε σημαντικά και κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο καταλήφθηκε από οικίες, εργαστήρια, ναούς (των Ταξιαρχών, σημερινή Παναγία Γρηγορούσα), του Προφήτη Ηλία και της Σωτήρας της Παζαρόπορτας (που έχουν κατεδαφιστεί) και το Φετιχιέ Τζαμί (Τζαμί της Νίκης). Επί Τουρκοκρατίας εδώ ήταν το Σταροπάζαρο.

Κατά την επίσκεψη του Μωάμεθ του Πορθητή στην Αθήνα (1458), μέσα στην παλαιοχριστιανική βασιλική του 5^{ου} αι. μ.Χ., διαμορφώθηκε ένα μικρό μιχράμπ. Στη διάρκεια της πεντάμηνης κατάληψης της πόλης από τους Ενετούς του Μοροζίνι (1678), ο ναός μετατράπηκε σε καθολικό ναό, αφιερωμένο στον Αγ. Διονύσιο. Γύρω στο 1670, επ'ευκαιρία της κατάληψης του Χάνδακα από τους Οθωμανούς (1669), πάνω στην παλαιοχριστιανική βασιλική κτίστηκε το Φετιχιέ Τζαμί, με σωστό προσανατολισμό προς τη Μέκκα. Ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο "quatre feuille" ή "lover – leaf – cross – in square", λόγω της διαμόρφωσης της στέγης του με τέσσερα τεταρτοσφαίρια, για την αντιστήριξη του κεντρικού τρούλου και θεωρείται πιθανόν ως το παλαιότερο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του τύπου, γεγονός που το καθιστά από αρχιτεκτονική και τυπολογική άποψη σημαντικό. Το 1824 εδώ λειτουργούσε αλληλοδιδασκτικό σχολείο. Επί Καποδίστρια, τον 19^ο αι. και έως τις αρχές του 20^{ου} αι., δίπλα στο τζαμί λειτουργούσε στρατιωτικός φούρνος. Εφοδίαζε το στρατώνα, που κτίστηκε στη θέση του τουρκικού διοικητηρίου (Βοεβοδαλίκι), στο χώρο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού. Το 1931 η Ρωμαϊκή Αγορά καθαρίστηκε από όλα τα κατάλοιπα του μεσαιώνα–βυζαντινής εποχής.

Το τουρκικό ιεροδιδασκαλείο (Μεντρεσές) κτίστηκε το 1721 και μετά την απελευθέρωση λειτούργησε ως φυλακή, με την προσθήκη δευτέρου ορόφου. Το μεγαλύτερο μέρος του κατεδαφίστηκε το 1914 και σώζονται μόνο ελάχιστα λείψανα και η είσοδος με την επιγραφή. Στον πελώριο πλάτανο της αυλής, που είχε φυτέψει ο έγκλειστος ληστής Μπίμπισης, γίνονταν εκτελέσεις δια απαγχονισμού και γι' αυτό ήταν το πλέον μισητό σύμβολο της φυλακής. Οι αποφυλακισμένοι, αναφέρονταν σατυρικά στον πλάτανο του Μεντρεσέ, με την παροιμιώδη φράση «Χαιρέτα μας, τον πλάτανο!»

Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού, κτίστηκε το 132 μ.Χ. από τον αυτοκράτορα Αδριανό, είχε ορθογώνιο σχήμα (122 x 82 μ.), με περίστυλη στοά και χώρους για τη φύλαξη παπύρων–βιβλίων, αίθουσες διαλέξεων, κ.α. Ονομαζόταν και Πανεπιστήμιο Αθηνών. Μετά την καταστροφική επιδρομή των Ερούλων, τα υπολείμματα της Βιβλιοθήκης ενσωματώθηκαν στο υστερορωμαϊκό τείχος. Η Βιβλιοθήκη ανακαινίστηκε το 412 μ.Χ. Τον 5^ο αι. μ.Χ. κτίστηκε στο κέντρο του αίθριου τετράκογχος ναός, η βυζαντινή

«Μεγάλη Παναγιά», ο οποίος τον 7^ο αι. μ.Χ. μετατράπηκε σε τρίκλιτη βασιλική, ενώ τον 18^ο αι. διαιρέθηκε σε δύο τρουλαίες εκκλησίες, της Παναγίας και της Αγ. Τριάδας. Τον 12^ο αι. κτίστηκε δίπλα στο Δυτικό Πρότυπο της Βιβλιοθήκης και πάνω στα σκαλοπάτια του, ο κατεδαφισμένος σήμερα «Ναός του Αγ. Ασώματος στα Σκαλιά», αφιερωμένος στον Αρχάγγελο Ασώματο Μιχαήλ, ιδιοκτησία της οικογένειας Χαλκοκονδύλη. Απομένει σήμερα μικρό τμήμα τοίχου και μια αχνή τοιχογραφία του 1576, στην πρόσοψη της Βιβλιοθήκης του Αδριανού. Επί Τουρκοκρατίας λειτουργούσε στο χώρο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού το Πάνω Παζάρι (εμπορικό κέντρο με 100 καταστήματα), το Βοεβοδαλίκι (κατοικία-έδρα του Τούρκου διοικητή-βοεβόδα της Αθήνας) και η έδρα της Δημογεροντίας, το Κουσέγιο, το ελληνικό δηλαδή Διοικητήριο. Μέχρι την απελευθέρωση (1833) ήταν το εμπορικό και διοικητικό κέντρο της Αθήνας. Μετά την σκόπιμη πυρκαγιά του 1884, κήκαν όλα τα μικρομάγαζα και η παλαιότερη εκκλησία της Αθήνας, η «Μεγάλη Παναγιά», οπότε στον κενό πλέον χώρο άρχισαν οι αρχαιολογικές ανασκαφές (1885-6, 1950, κ.α.). Το μνημείο είναι ανοικτό για το κοινό από το 2004.

Η ξενάγηση ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρουσα. Συγχαρητήρια στον Δρ. Αρχαιολογίας κ. Μάριο Μυλωνά.

Βιβλιογραφία

- *Ξενάγηση του Δρ. Αρχαιολογίας κ. Μάριου Μυλωνά*
- *Φυλλάδιο: Η Ρωμαϊκή Αγορά της Αθήνας. Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, Αθήνα 2011*
- *Περίπατοι Κληρονομιάς στην Αθήνα, Δήμος Αθηναίων Πολιτισμικός Οργανισμός, Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Εκδόσεις ΟΞΥ, Αθήνα 2004*

